

ladni a korrall, idomul környezetéhez, saját maga (és némileg az író) véleménye szerint, az európai gentleman megtestesítője, valójában azonban dzszen-trinek is silány, „vidéki” és elmaradott. Identitását, szerbségét elveszítette, de idegenné is csak másodlagos, provinciális kiadásban lett. Ignjatovićnak ez a regényalakja *kettős periférián*, üresben él, a sajátjától elszakadt, az idegenbe nem olvadt bele, harmadik választás pedig számára nincsen.

Harmadik út nem is volt: a XIX. század második felében, rendkívül gyors ütemben, a szerb kultúra „hazaköltözött”. Egy-két évtizedig még Újvidék volt a központ, az odaköltözött Maticával, de a múlt század utolsó negyedében már Belgrád vált központtá. Oda érkeztek Szerbia belsejéből, délről, a patriarchális faluból a szerb realizmus elbeszélői, akik egészen másfajta prózát írtak, mint a szentendrei Jakov Ignjatović, és valamivel később, a századfordulón innen indulnak útra, ezúttal már nem az 1690-es vándorok nyomán, hanem nyugatra, Párizsba, a modernisták, akiknek a fellépése a XX. század elején végleg lezárja azt a kört, amely háromszáz esztendővel ezelőtt, a „nagy vándorlás” idején nyílt meg.

LŐKÖS ISTVÁN

Az élménytől a recepcióig

(KRLEŽA ÉS ADY VISZONYÁRÓL)

1930-ban írott Rilke-esszéjének (*Rainer Maria Rilke*) egy lábjegyzetében Krleža nem kevés határozottsággal tiltakozik a kritikusi feltételezés ellen, miszerint érdemes volna megvizsgálni az Ady-hatás kérdését életművében. „Egy kritikus, lírai költeményeimről szólva — írja —, Ady költészetéről írt ismeretöm nyomán megemlítette, hogy meg kellene vizsgálni Ady esetleges befolyását az én költői fejlődésemre. Ady énrám soha és sehogyan sem hatott, Adyval voltaképpen igen későn ismerkedtem meg: „kilencszázhuszonkettő körül.” Elgondolkodtató kijelentés, a Krleža-oeuvre teljességével birkózó méltatás sem mehet el mellette szó nélkül, az életmű magyar vonatkozásait vizsgáló, s azok meghatározó voltát bizonyítani kívánó interpretátor még kevésbé.

Mit mondanak a tények?

Krleža 1916-os keltezésű naplójában tallózva több Ady-utalásra lelhetünk; ezek mindenike az Ady-líra beható ismeretére utal. „Petőfitől Adyig, Hungáriától (extra Hungariam) Hunniáig sejthető a diagnózis lehetősége, hogy ti. a magyar helyzet nem egészséges” — olvassuk az egyik helyen, majd egy néhány nappal későbbi feljegyzésben azt is, hogy „... Ady Hunniája a mai magyar valóság képlete”. Más helyütt, ugyancsak naplójegyzeteiben, azt is elárulja, hogy 1918-ban már Hatvány Lajos Adyt méltató írásairól is tudott.

E néhány idézet alapján okkal tételezzük fel, hogy Krleža 1916-ban egyáltalán nem felületesen, ellenkezőleg: nagyon is lényeglátóan ismerte Ady költészetét. 1919. január 29-én közzétett Ady-nekrológja pedig (a *Riječ SHS* c. zág-

rábi lapban jelent meg) csak aláhúzza az imént mondottakat. Ebben a rövid írásban lényeglátó megállapításokat vetett papírra a *Versek*, az *Új versek* s a *Vér és arany* Adyjáról, akit — mondja — a forradalom „... mint a legnagyobb halottat és legfájdalmasabb magyar veszteséget siratja, a Köztársaság pedig hivatalosan temeti, mint a forradalom hirdetőjét!”

Már itt a Duna-medence népeinek szószólója, a Duna mentén élő népek sorsának dalosaként méltatja Adyt, ezeket írva: „Ha maholnap valaki a nagy szláv kulturális problémáról, Kelet és Nyugat, Európa és Ázsia összeütközéséről fog írni, feltétlenül a *magyar lélek*, e furcsa mozaik *analízisébe* kell bocsátkoznia, amelyben mint valami kaleidoszkópban, a Duna-medence minden népének és fájának sajátosságai egymásba játszanak.” Megismétli természetesen a korábbi, naplóbeli megállapítást is — mondván, hogy „Ady Endre mindannak a fájdalmas szintézisét jelenti, ami e földgolyón magyar. A magyarság pedig nem is jelent mást, mint fájdalmat. Az, hogy a magyarok negyvenhét-től 1918-ig egy birodalmi ámulatban éltek, nem jelenti a magyarságot. A magyarságot *Ady* jelenti. *És senki sem átkozta és gyűlölte ezt a birodalmiságot úgy, mint Ady*, és senki nem sejtette meg oly fájdalmasan e birodalom végét, mint az elhunyt költő. „Kötetei — mondja tovább — a magyar költészet háttérköveit jelentik”, s e kötetek anyagával már első könyvének, a *Versek* címűnek megjelenése óta „mindig a csúcson állt”. Azt is fontosnak tartja elmondani, hogy a költő Ady „a haladó magyar folyóirat, a *Nyugat* alapítójának...”, s a szociológus Jászi mellett az új Magyarország legfontosabb tényezőinek egyike volt”.

Ezt a szomorú alkalom szülte „Ady-interpretációt” egy már következetesebben irodalomtörténeti szempontú, terjedelmes esszé követte, amelynek megszövegezése 1922-ben történt, akkor tehát, amikor az Ady-lírával való ismerkedését maga is tette a Rilke-tanulmányban. Más helyen tüzetesebben méltattuk már, hagyatkozzunk hát most csupán a szempontunkból legfontosabbnak ítéhető passzusok bemutatására.

Nem kétséges: a század legnagyobb magyar lírikusát látja Adyban, aki egy megújulni vágyó társadalom és irodalom szellemi és művészi összegezője. Am hogy ez a horvát olvasó számára is hitelesen hangozzék, megrajzolja azt a társadalmi és szellemi közeget is, amely — ítélete szerint — Ady fellépéséhez megteremtette a feltételeket. A századelő magyar társadalmi mozgásáról és politikai törekvéseiről, s a megújuló magyar irodalomról mondja: „A szociológus Jászi (a *Világ* c. napilap és a Huszadik Század c. szemle) körül csoportosuló fiatal értelmiségiek és a Nyugat haladó szemléletű íróinak csoportja, néhány haladó... demokratikus párt liberális törekvései (Károlyi) és a Renner-féle szociáldemokrata filiólé — mindez a grófi, vármegyei, feudális dzsentimentalizás erődítményének kapuját döngető megnyilatkozás volt, melynek hordozói az ország szuverenitását adták el a fekete-sárga dinasztíának...” Ebben az atmoszférában — folytatja gondolatmenetét — lépett a színre „a nagy tehetségű Móricz Zsigmond, az ellentétek bizarr lírikusa, Kosztolányi..., Babits a nyelv virtuóza, aki a modern líra legjobb eredményeit ötvözte a magyar asszonánccal; és a tehetséges kritikusok egész légioja, akik egyöntetűen bizonyították, hogy az új magyar irodalom színvonala elérte a korszerű európai szintet”. És ennek a társadalmi és irodalmi progresszióknak vezére, összefoglalójaként lépett a színre Ady, aki Petőfihez hasonlóan „egy egész generáció szellemének pregnáns kifejezője és szintézisbe foglalója..., minden kétség és remény, véres kongesztívó szintetizálója” volt a kor Magyarorszában.

Evidens, hogy a soknemzetiségű magyar államban fellépő Adyról értekezve — miként szerb, szlovák és román pályatársai is — Krleža a *Magyar jakobinus dalát* tekinti az egyik legfontosabb Ady-versnek (két strófáját közli is saját átköltésében), az viszont már a magyar viszonyok, elsősorban a magyar történelmi múlt egyáltalán nem felületes ismeretére vall, hogy Ady portréját rajzolva az Ady-líra olyan rétegeire figyelmeztet, mint a Dózsa- és a kuruc versek, valamint a háborúellenes költészet. A magyar grófok és bankárok „zsandár-uralma” idején — írja egy helyütt — „Ady a magyar Gubec Mátéről . . ., Dózsáról énekel, akinek fejére éppúgy tüzes koronát tettek, amiként a miénkére (ti. Gubec Mátééra L. I.) a Márk-téren”. Szép sorokat ír a kuruc versek nyelvi gazdagságáról és virtuozitásáról, s ismeri már *A halottak élén* versanyagát is, amelynek legfőbb értékét a háborúellenességben jelöli meg. Alighanem elsőként figyelmeztetett — Miloš Crnjanskival párhuzamosan — külföldön e kötet európai távlataira is, amikor ezt írta: „Ez a háború idején készült kötet az európai pacifista irodalom legerőteljesebb pendantja.”

Ady költészetének varázsa alól Krleža a későbbi pályaszakaszokban sem tudja magát kivonni. Közel egy évtized múltán, amikor az európai irodalom és művészet reprezentánsait bemutató esszéinek sorát írja, majd kötetbe rendezi, újra előveszi az Ady-témát. A *Hrvatska revija* 1930-as évfolyamában teszi közzé először a Németh László bemutatta *Ady Endre a magyar lírikus (Madžarski lirik Andrija Ady)* c. esszét, hogy aztán 1932-ben a Rilkrét, Proustot, Shaw-t, George Groszt, Goyát, Thomas Mannt méltató kötetébe az Adyról írott újabb tanulmányt is beiktassa. A részletező bemutatástól ezúttal is eltekinthetünk, Bajza József és Németh László annak idején hosszabban szóltak róla, ám annyit érdemes — méghozzá nyomatékkal — megemlíteni, hogy Ady ezúttal egy közép- és részben kelet-európai konstellációban áll előttünk, amelyben a lengyel Julian Tuwim, a horvát A. G. Matoš, a cseh Petr Bezruč, a szlovén Ivan Cankar, Oton Župančič, Murn és Kette, a szerb Miloš Crnjanski, az orosz Blok, az osztrák Rilke és Karl Kraus lesznek a viszonyítási pontok. Vagyis: a Németh László által annak idején „kelet-európai”-nak nevezett „szempont” jut érvényre, amelynek mérlegre tételével komparatiztikánk máig is adós.

A gondolati anyag mellett fontos eleme e tanulmánynak az is, hogy bőséges szemelvényanyagot közöl, versrészleteket, olykor teljes versszöveget is — valamennyit saját fordításban, ami a recepciós folyamat szempontjából egyáltalán nem hanyagolható el. Invenciózus, néha szabadabb, máskor az eredetihez szigorúbban ragaszkodó átköltés valamennyi, s az Ady-versek hangulatisága sem hiányzik belőlük. Szám szerint tizennégy fordítás, amelyek spektruma igen árnyalt, hisz az 1910 előtti Ady éppúgy megszólal általuk horvátul, miként *A halottak élén* költője, s ezen belül a két nagy dunatáji tárgyú Ady-költemény (a *Magyar jakobinus dala*, *A Duna vallomása*) és a kuruc versek érzékelhetően külön hangsúlyt kapnak. S bár „az összetett Ady” — miként Németh László írta — valóban „leegyszerűsödik ebben a magyarzatban”, egészében — talán épp a szöveganyag révén — mégiscsak a teljesebb Adyt mutatja fel, azt a költőt, akinek helye Krleža ítélete szerint a világirodalom nagy közép-európai értéktárában jelölendő ki . . .

Az előadottak nyomán nem lehet kétséges: fenntartással kell fogadni Krleža idézett protestálását — legalábbis az Ady-lírával való találkozásaismerkedése időpontját illetően. De hogyan állunk a *hatás* kérdésével, amely a másfél évtizedet felölelő Ady-élmény nyomán végső soron talán mégsem

zárható ki? Krleža e nyilatkozatát soha nem vonta vissza, a Rilke-esszé valamennyi későbbi kiadásában szerepel, így azt az életmű egészére érvényesnek kell tartanunk. A Krleža-filológia ugyanakkor újra és újra felveti az Ady-recepció lehetőségét, máskor tényét — meggyőző példákkal is előhozakodva. Vujicsics D. Sztoján már egy 1958-as tanulmányában utalt a Kerempuh-balladák egy nyilvánvaló Ady-vonatkozására. A *Lageraška (Tábori dal)* alábbi két sorát idézte, amelyek félreérthetetlenül *A grófi szérún* c. Ady-vers sorait juttatják eszünkbe:

*Táborban a sipos sátra alatt fújja:
Köd a grófi szérút piros lángra gyújtja.*
(Csuka Zoltán ford.)

*(V taborišču šipuš pod šatorom žvegla:
grofovski štagel megla je podžegla.)*

A hetvenes évek elején Bori Imre utalt tényszerűen Krleža Ady-recepciójára egy a magyar, a szerb és a horvát avantgárd párhuzamait vizsgáló tanulmányában. Az általunk is idézett Krleža-naplórészletek Ady-vonatkozásait csokorba szedve jegyzi meg: Krleža „1917 novemberében a Tisza grófi alkóvjából kiszűrődő csengettyűszóról elmélkedik, s ezt a közvetlen Ady-hatást és Adyval való kapcsolatot csak megerősíti a Feljegyzések ezerkilencszáztizennyolcból című emlékiratrészlete is a Bécs—Budapest Ady látta viszony Budapest—Zágráb vonalra való vetítésében. Hasonló lehetőségeket kínálnak a Krleža-versek futamai és fordulatai is, amelyeknek teljes filológiai kibontására... nem vállalkozhattunk. De emlékeztetnünk kell arra az ellentmondásra, amely Krleža műve és vallomása között az Ady-hatás kapcsán látszik.”

Krleža-monográfiájában egy lépéssel még tovább megy Bori: a Kerempuh-balladák és az Ady-líra kölcsönösségére utal — jól érzékelve az Ady-versek kuruc- és Dózsa-motívumainak összefüggéseit. A horvát paraszti sors ábrázolására készülő Krležának — mondja — „a költői lehetőséget” az 1930-as Ady-tanulmány anyaga felkínálta: „Kristályosodási pontját megtalálhatta mind az Ady-versek Dózsa-motívumában, mind pedig a kuruc versekben, amelyeket részletesebben is interpretál... S ahogy Ady jelképei a történelmi valóságot kapták háttérnek ezekben a versekben, úgy kap a Krleža látta valóság a költői kifejezésben ugyancsak történelmi valóságot háttérül, s nem csak háttérül, hanem olyan anyagot, amelyben a valóságos jelenről alkotott véleménye realizálódhat. Nem csak balladai repertoárjának egy része vonul fel az Ady-vers jellemzésében, hanem megszólaltatja a Krónikás ének 1918-ból fordításával azt az archaizáló hangot is, amely a Kerempuh-balladákat befutja.”

Krleža másik magyar monográfusa, Spiró György — ugyancsak az 1930-as Ady-esszé alapul véve — a magyar irodalmat jelöli meg a *Petrica Kerempuh balladá*i c. Krleža-mű egyik meghatározó forrásaként.

Az Ady-recepció tényét tehát jelezte a Krleža-filológia, vegyük hát szemügyre közelebbről a folyamatot.

Az Adyt méltató két tanulmány megírása után, 1931-ben Krleža akaratlanul is elárulja, hogy a magyar költővel való beható foglalkozás költészetére sem maradt hatástalan. A *Srpski književni glasnik* 1931-es évfolyamában jelentette meg *Tužaljka nad crkvom (Siratóének a templom fölött)* című, kétsoros, páros rímű stófákban írott költeményét ezzel a kissé megtévesztő al-címmel: „U slavu staromadžarskih infinitiva baruna Balinta Balaše”, azaz

báró Balassa Bálint régi magyar infinitívusainak dicsőségére. A vers hangulatisága ui. nem elsősorban Balassi líráját asszociálja bennünk, hanem Adyét, egészen pontosan egy konkrét Ady-verset. Nem csak az időbeli közelség szól emellett, hanem a formai megoldások s egy Krleža fordította Ady-vers is, amely a tanulmány egyik illusztrációja volt.

Az Ady-esszé szemelvényanyagában ott találjuk a *Sírni, sírni, sírni* szövegének fordítását, amely kitűnő átköltés: az eredeti hangulatiságát, formai megoldásait híven visszaadja. Krleža jó érzékkel nyúlt a szöveghez — felismerve a versben érvényesülő személytelenséget s az ennek kifejezésére szolgáló infinitívusok funkcióját, azok meghatározó voltát. Igaz, a fordításban a vers két strófával rövidebb lett, de ez az összevonásból fakadó rövidítés nem ment a vers egészének rovására. Megmaradt a komor hangulatiság, nem sikkadt el a látomásosság, s még a szerkezet ívét sem törte meg a 10. és 11. versszak két sorba való tömörítése. Krleža infinitívusaira éppúgy érvényesíthetők Király István szavai, mint az eredetire: „A bizonytalanba, az ismeretlen szférájába vitt át a konok-monotóniával ismétlődő, *-ni* végződésű határozatlan, személytelen nyelvi alak.”

Az Ady-vers „...középkori templomok mélyéből áramló képanyaga...” is az élmény intenzitásával szólal meg horvátul. A protestáns Ady számára „a Nagykarolyban ellesett katolikus egyházi szertartások mozzanatai” jelentették a misztikummal árnyalt, titokzatosságot hordozó élményt (Király István), Krležában pedig — már a gyermekkorban — a katolikus ünnepkörök barokk és gótikus kulisszák előtt lejátszódó liturgiája hagyott kitörölhetetlen nyomot. Az utóbbi, a műveinek világát olyannyira árnyaló halálmotívum is „a golgotai katasztrófa” élményszerűségéből fakadt. Zágrábi gyermekkoráról szóló vallomásából idézzük: „...mindig élveztem a templomi félhomályt, amelyben valahol a sötét templomhajó mélyén, egy-egy mécses vagy gyertyaszál lobogott, kormosan ágaskodó, nagyon nyugtalan lánggal... Nagyon szerettem a nagypénteki lamentációkat... Volt erről egy különös, halotti, jobban mondva temetői látomásom: valami sötét árnyak vonulnak el előttem feketén és titokzatosan... Az pedig, ami nagypénteken a templomban történt, nem volt más, mint egy nagy dráma... A képek sötétviolaszín fátyollal bevonva, az oltárok barbár, haramia módon feldúlva, a gyertyatartók feldöntve, a harangok helyett kereplők csattognak pokolian, és Krisztus emberi teste ott fekszik véresen és valóban holtan, mereven a fekete ponyván.”

Az Ady-verset fordító Krleža számára tehát nem volt ismeretlen a katolikus szertartás zsolozsmás, komor hangulatot, titokzatosságot árasztó esemény-sora, ahol tömjén- és fáklyafüst illata lengte körül a koporsót, a pap ezüsttel hímzett fekete miseruhában mondta a liturgia szövegét, s a ministránsok kezében kísértetiesen szólt a csengő. Saját élményként élt tovább benne az Ady-vers élményanyaga és hangulatisága, s a nyelvi invenció is megvolt hozzá, hogy a költemény akusztikailag is a magyarthoz hasonló erősséggel szólaljon meg horvátul. Csak néhány strófát idézzünk, hogy kitessék Krleža fordításának értéke-erénye:

*Čekati, dok se jave zvona noći,
kako će žalobna povorka proći.*

*Nad mrtvacem nikakve suze roniti,
ne pitati ništa, na sprovodu zvoniti.*

— — — — —

*Testament pisati, očajno klecati
i tako jecati, jecati, jecati.*

*(Várni, ha éjfél ut az óra,
Egy közeledő koporsóra.*

*Nem kérdeni, hogy kit temetnek,
Csengettyűzni a gyász-menetnek.*

— — — — —
*Testamentumot, szörnyűt, írni
És sírni, sírni, sírni, sírni.)*

A Krleža fordította Ady-szöveg s a *Tuzaljka* c. Krleža-vers rokonsága már a külső jegyek alapján is meggyőzően bizonyítható. Nem csak a kétsoros versszakok s a következetesen végigvitt páros rímek utalnak erre, hanem az Ady-versre emlékeztető nyelvi eszközök is. A hét strófa huszonkét igealakja infinitivus, közülük nyolc rímképző funkcióban szerepel, négy szakasz végén páros rímeket alkotva a vers akusztikai hatását emeli: *moliti* — *voliti*; *vikati* — *rikati*; *skitati* — *pitati*; *trovati* — *snovati*. Az akusztikai effektusok fokozása nyilvánvalóan a vers gondolatiságát teszi nyomatékosabbá, hisz a vers jelentésrétegeinek teremt hangulati háttérrel. Ugyanilyen célzatú — két esetben — a főnévi igenévi alakok halmozása is („*Pred crkvama klecati, prositi, moliti*” és „*Klati se, gostiti, smijati, trovati*”), amely ugyancsak kifejezetten az Ady-vers zárósorának („*És sírni, sírni, sírni, sírni*”) inspiratív voltára utal.

Szembetűnő az infinitivusoknak a versstruktúrát meghatározó funkciója is, s az Ady-inspiráció ezúttal sem vonható kétségbe. A *Sírni, sírni, sírni* szerkezetéről szólva Király István figyelmeztetett a vers utolsó három strófájában megfigyelhető szerkezeti váltásra — meggyőzően bizonyítva, hogy az előzőekben a céltalan életet kifejező, elvont temetési menet leírása után itt „... a belső didergés tört fel; megszólalt a mellet verő, mindent megbánó, térdeplő büntudat, felhangzott a sírni, sírni, sírni címben is kiemelt komor panasza:

*Testamentumot szörnyűt írni,
És sírni, sírni, sírni, sírni.*

Király szerint „a lét értelmetlenségén érzett kétségbeesés szakadt fel” itt a versben, a „XX. századi világfájdalom alapérzése” fogalmazódott meg.

A Krleža-költeményben az utolsó strófára szűkül a hasonló szerkezeti váltás: az első hat versszak végletekre épített íve itt törik meg váratlanul, s ezt a váltást az infinitivusok készítik elő. Az első öt szakaszban kiegyensúlyozottan sorakoznak a főnévi igenevek: az első strófában négyet, a másodikban hármat, a harmadikban ismét négyet, a negyedikben hármat, az ötödikben kettőt találunk. A hatodik versszakban robbanásszerűen változik az arány: hat infinitivus sorakozik, teljesen eluralkodva a strófát. Ez a túlsúly nem csak a számszerűségben mutatkozik meg, hanem a tartalomban is: az előzőekhez viszonyítva itt négy esetben különösen súlyos jelentéstartalommal találkozunk (*klati se* = verekedni, *trovati* = rontást tenni, megrontani, u poroku sagnjiti = bűnben elrothadni, umorstva *snovati* = gyilkosságot kitervelni), amit a *gostiti* (lakomázni) és a *smijati* (nevetni, hahotázni) ellentétes jelentéstartalma tesz még hatásosabbá.

A már-már epigrammatikus szerkesztettségre emlékeztető „előkészítés” után szakad fel — az utolsó strófában — a költő Krležából a fájdalmas kérdés: ki tudná az előző infinitivusok kifejezte s végső soron az élet produkálta végleteket hordozni:

*Gdje viteška je luda koja tako može
da pronosi ti slavu, nerazgovjetni Bože?*

*(Hol van az a démon, ó titokzatos Isten,
ki a dicsőségnek ilyen hordozója léssen?)*

Ha Adynál a vers végén a „XX. századi világfájdalom alapérzése” fogalmazódott meg, akkor Krležánál (1931-ben vagyunk!) a vers megírásakor a magámaradottság teremthette meg ugyanazt a hangoltságot. Krleža, aki a szocialisztikus irodalmi törekvések elindítója volt Jugoszláviában a húszas évek elején, az 1928 utáni években szembekerült az ún. „szociális irodalom” (socialna literatura) mozgalmával, s ez egyfajta elszigetelődést eredményezett. De támadások érték a jobboldalról is: a horvát polgári világ képtelen volt elviselni a Glembay-ciklusban megfogalmazott ítéletet, s nem csak a hatalom fordult ellene, hanem a baloldali és a polgári kritika egyaránt. 1927-ben betiltották leghosszabb életű folyóiratát, a *Književna republika*t, 1931-ben a baloldal arisztokratizmussal, antimarxizmussal vádolta, 1933-ban a rendőrség akadályozta meg, hogy egy nyilvános előadói esten fellépjen. Aztán Zágrábból is el kellett költöznie egy időre. A *Tužaljka* ennek a zaklatottsággal, olykor kilátástalansággal teli lélekállapotnak lett egyik sajátos kifejeződése. Ilyen minőségben nem csupán egy Ady ihlette Krleža-szöveg, hanem az írói pálya egy nehéz periódusának dokumentuma:

*Pred crkvama klecati, prositi, moliti,
i bližnjeg kô sama sebe voliti.*

*Graditi baršun i skerletne cvijetove,
osvajati gradove, podjarmiti svijetove.*

*Gubavce dvoriti, s ludama vikati
čupati kose, od očaja rikati.*

*Graditi palače, iskapati kipove,
vječnost ispijati na plamene kipove.*

*U čohi, bosonog, gladan, se skitati,
slijepca na mostu za blagoslov pitati.*

*Klati se, gostiti, smijati, trovati,
u poroku sajniti, umorstva snovati.*

*Gdje viteška je luda koja tako može
da pronosi ti slavu, nerazgovjetni Bože?*

*(Templomok előtt térdepelni, imádkozni, kéregetni,
felebarátunkat, miképpen magunkat, szeretni.*

*Bársonyt szőni s rá bíbor virágokat,
városokat hódítani, leigázni világokat.*

*Leprásokat szolgálni, bolondokkal üvölteni,
hajunkat kitépni, kétségbeeséstől ordítani.*

*Palotákat építeni, romokat kiásni,
lángoló romokon az örökkévalóságot kiinni.*

*Darócbán, mezítláb, éhen kóborolni,
világtalan áldásért hídon könyörögni.*

*Verekedni, lakomázni, hahotázni, rontást tenni,
bűnben elrothadni, gyilkosságot kitervelni.*

*Hol van az a démon, ó titokzatos Isten,
ki a dicsőségnek ilyen hordozója léssen?*

Ilyen előzmények után — a *Petrica Kerempuh* balladáinak többek által emlegetett Ady-vonatkozásait is figyelembe véve — már aligha vonható kétségbe az Ady-recepció ténye. A verseskönyv magyar vonatkozásait Krleža magyar irodalmi tárgyú tanulmányainak tükrében vizsgálva pedig még inkább arra a meggyőződésre jutunk, hogy a mű létrejöttét meghatározó alapvető inspirációk között az Ady-élményt is számon kell tartanunk.

Állíthatjuk: a *Tuzaljka* elemzése során jelzett, elsősorban a versépítés és a hangulatiság szintjén érvényre jutó recepciós folyamat a Kerempuh-balladákban is folytatódik. Konkrétan a *Khevenhiller* c. balladában. A befogadás ezúttal visszafogottabb, nem terjed ki az egész versre, néhány strófa esetében viszont egészen szembeötlő. Nem csak a kétsoros szakaszok tipológiai párhuzama igazolja ezt, hanem az infinitivusok gyakorisága is, még tovább e nyelvi eszközök teremtette hangulatiság s ezáltal a versszöveg zeneisége. A tizenhat strófás vers öt szakaszában tizenkét főnévi igenév fordul elő, közülük kilenc rímképző funkcióban (zgoditi — hoditi, biti — iti, biti — graditi, nositi — biti, biti — siti), együttesen pedig a vers szerkezeti tagolódásának is meghatározói. A látszatra szójátékszerű első hat versszakot követően itt fordul a vers a jobbágysors krónikás énekekre emlékeztető, egyúttal a jeremiádok hangulatát is asszociáló leírásába:

*Kajti nemre biti i nemre se zgoditi
da kmet ne bi trebal na tlaku hoditi.*

*Nigdar još ni bilo pak nigdar nemre biti,
da kmet neje moral na vojščinu iti.*

*Kajgod kadgod bilo, opet je tak bilo,
kak je bilo, tak je i tak bude bilo.*

*Kak je navek bilo, navek tak mora biti,
da muž mora iti festunge graditi,*

*bedeme kopati i morta nositi,
z repom podvinutim kakti kusa biti.*

*Kmet nezna zakaj tak baš mora biti
da su kmeti gladni, a taborniki siti.*

*(Mert hát az nem lehet, s elő ne forduljon,
hogy urának a pór robotot ne adjon.*

*Az még soha nem volt, s úgy nem szabad lenni,
hogy a pórnak ne kelljen katonának menni.*

*Bárhogy, bárhol is volt, az mégiscsak úgy volt,
és úgy is lett legyen, ahogyan volt, úgy volt.*

*Ahogy mindéig volt, úgy kell annak lenni,
hogy a jobbágnak kell várakat emelni.*

*Földsáncot megásni, malter alatt nyögni,
behúzott farokkal kutyamód tengődni.*

*Nem tudja a paraszt, mért van az megírva,
hogy ő koplal, s az uraság megfullad a zsírba.*

(Csuka Zoltán ford.)

A példa természetesen nem egyedüli. Hasonló, az Ady-líra inspiratív szerepét nyomatékosító példák más balladaszövegekben is kimutathatók. Emlékezzünk vissza: 1922-ben Adyról értekezve Krleža már tudatosan méltatja a Dózsa-hagyományt s általában a magyar forradalmi tradíciókat idéző Adyt — ki a „grófok és bankárok... diktatúrája idejében” „a magyarok Gubec Mátéjáról”, Dózsáról, majd „Rákóczi lázadóinak” tragikus sorsáról énekelt —, s ezt teszi később is, amidőn Ady kuruc verseinek háborúellenességét hangsúlyozza, s az Ady-líra tartalmi és formai modernségét hirdeti. Ady kuruc verseinek „archaikusságát”, „nyelvi virtuozitását” dicsérő sorait, s azt a néhány sornyi remek fordításszöveget olvasva, melyben a *Kurucok így beszélnek* c. Ady-vers első sorai szólnak meg horvátul Krleža átültetésében, még inkább megerősíti abbéli feltevésünket, hogy Ady Dózsát és a kuruc világot idéző verseit mindenképp ott kell keresnünk a Kerempuh-balladák megírását mozdító előzmények között. Az említett fordításszöveget az akusztikai szféra érzékeltetéseképpen idézzük:

*Pajdaš dragi, meni je sve pravo,
da' me ždere vuk il' djavo!
Proždrijet će nas jedna glavo!*

*Svejedno je, tko će ždrijeti!
To i jest baš ono tužno
da nam sudba večno prijeti!*

*(Nekem, pajtás, úgyis mindegy,
Farkas esz, meg, ördög esz meg,
De megesznek bennünket.)*

*(Nekem, pajtás, úgyis mindegy,
Bánja fene, hogy ki fal föl
Buta, bús mindegy-minket.)*

Az Ady-vers első és utolsó strófájának ez az akusztikailag tökéletesen eltalált átköltése a már előzőekben vizsgált *Khevenhiller* c. ballada első szakaszával is azonos hangfekvést mutat:

*Nikdar ni tak bilo
da ni nekak bilo,
pak ni vezda nebu
da nam nekak nebu.*

*(Soha úgy még nem volt,
hogy valahogy nem volt,
így hát sohasem lesz,
hogy valahogy nem lesz.)*

(Csuka Zoltán ford.)

A ballada utolsó két versszakának mindenmindegy-hangulata pedig már — az akusztikai rokoníthatás mellett — a gondolati azonosságnak is bizonyítéka:

*A kmetu je se jedno jel krepa totu, tam
il v katedrale v Zagrebu,*

*kađ drugog spomenka na grebu mu ne bu
neg pesji brabonjek na bogečkem grebu.*

*(A pórnak meg mindegy, itt döglük vagy ottan,
avagy a zágrábi püspöki szent dómban,*

*ha már más emléket nem kap a sírjára:
koldustemetőben ebek tojnak rája.)*

(Csuka Zoltán ford.)

A *Krónikás ének 1918-ból* c. Ady-vers hangulatiságának, zenei effektusainak, sőt képi világának recipiálása a *Miserere tebi Jeruzalem (Jaj neked, Jeruzsálem)* c. balladában ugyancsak megközelítő pontossággal kitapintható. Az 1930-as Ady-esszé egyik, *A Kalota partján* című Ady-verset értelmező passzusában azt olvassuk: „Ady szavaiban úgy mozdulnak a verssorok, mint valami zenei görgeteg, s azt érezni, mintha művészi kéz húzná végig vonóját a lírai motívumon.” Korábbi tanulmányában Ady kuruc verseiről szólván ezek mágikus titokzatosságú hangulatára figyelmeztet, majd arra, hogy e versek „nyelvi virtuozitása” „verstechnikai csúcsként” magasodik egy-egy szöveg egésze fölé. Az akusztikai szféra csodájára figyel fel ezekben az esetekben, s ahol teheti, fordításával illusztrálja mondandóját. Így épül be 1930-as szövegébe a *Krónikás ének 1918-ból* c. vers első strófája:

*Iszonyú dolgok mostan történülnek,
Népek népekkel egymás ellen gyűlnek,
Bűnösök és jók egyként keserülnek
S ember hitei kivált meggyöngyülnek,*

amely Krleža tolmácsolásában így szólal meg horvátul:

*Strašne se stvari sada događaju,
dobri i zli se tuku i svađaju,
narodi jedni druge gadjaju,
mjesto dobrote se zlodjela radjaju.*

Hangulatiságában, képi anyagában, de mindenekelőtt akusztikai hatásában

— miként egy zenei parafrázis — szólal meg a *Mizerere* utolsó két strófájában ugyanez a versszak most már az archaizálásra oly alkalmas kaj-horvát dialektus sajátos zenei lehetőségeivel:

*Razmetali su luctvo kak gingave cigle,
človeka človek išće: iglu glavič igle.*

*Kusa kervava rastergali ku su,
luctvo se vtaple v sramoti i v gnusu.*

*(Mint romlandó téglát szétszórták a népet,
ember keres embert; tépettet széttépett.)*

*Ebet véres kutyák széjjelmarcangoltak,
a népek szégyenbe s mocsokba fulladtak.)*

(Csuka Zoltán ford.)

Krleža grandiózus műve természetesen más, nem a mikrofilológia feladatkörébe utalható magyar vonatkozásokat is rejteget. A kötet egyik kulcsversének minősülő költemény, a *Werbőczy* című ballada pl. a Gubec Máté személyéhez kötődő XVI. századi horvát parasztragédiát megidéző ama versszövegek legfontosabbika, amelyek együttesen a balladáskönyv egészének gerincét alkotják. Mint Mladen Kuzmanović kimutatta, a balladák jelentős hányada strukturális egységet képezve vall a verseskönyvben a XVI. századi Horvátország véres históriájáról. Ezek közül a következőknél az alcímben megtalálható évszám is jelzi a XVI. századi kötődést. Ezek sorrendben: *Petrica és az akasztottak*, 1570.; *Vigilia avagy éjtszakai strázsa*, 1530.; *Scherzo*, 1590.; *Szelek szárnyán a hír*, 1594.; *Khevenhiller*, 1579.; *Carmen antemurale sisciense*, 1594.; *A Medvednicán*, 1570.; *A kőpadon*, 1573.; *Sziszeki sírásók temetési éneke*, 1593.; *Krónika*, 1590. A *Werbőczy* c. ballada az 1514-es, Dózsa vezette magyar parasztfelkelést s az azt követő, a jobbagyságot jogilag drasztikusan rendszabályozó események okán törvényszerűen kapcsolandó ide, mint ahogy a *V megli (A ködben)* című ballada is, amelynek utolsó sorában történik konkrét utalás a „sztubica-i dráma” „véres akkordjaira” (Kervavi akordi vu stubičke dram). De kötődik e verscsoporthoz tematikailag néhány sor okán a *Lamentáció az adókról* c. költemény is, amelyben ugyancsak konkrét utalás történik a XVI. századi Közép-Európa két parasztlevezérének, Dózsának és Gubec Máténak sorsára:

*Kmeta su Dožu kmeti rastergli
ze zubi kak cucki...
Naj nam rastolmače: kaj je i to bile lucki?*

*Biškup je Gubca spekel kak goluba v rajngli,
A Biškupa su v nebo na vanjkušu nosili ajngli.*

*(Dózsa Györgyöt ebekként
jobbágyok tépték szét...
Magyarázzák meg ezt nekünk: ez volt az emberség?)*

*Gubecet a Püspek galambként serpenyön süttette,
s Püspeket az égbe vánkösokon angyalsereg vitte.)*

(Csuka Zoltán ford.)

A *Werbőczy* című balladában Krleža a jobbagyságon „törvényt ülő” feudalizmus szimbólumát fogalmazta meg. A *Tripartitumot* összeszerkesztő Werbőczy itt a horvát és egyben a közép-európai parasztlázadásokat vérbe fojtó feudális hatalom kegyetlen jelképe lett, aki „nemes Miatyánkra” tanította „jobbágyok ezerét”, s aki kimondta: a törvényeknek ellenszegülő „pusztíttas-sék kénnel, / irtassék szurokkal, máglyáknak tüzével, / hamuba hamvadjon, s szelek szórják széjjel...”

A balladáskönyv Ady-vonatkozásainak tematikai rétege az Ady-recepció-nak csupán egyik síkja. A Krleža-mű vizsgálatánál ui. az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a kötet egészének nyelvi archaizálása is érdekes Ady-párhuzamokat mutat. Köztudott, hogy Krleža balladáinak nyelvezete a XVI—XVII. századi kaj-horvát dialektusban gyökerezik, azaz: ahhoz a Jambrešić, Belostenec, Habdelić munkásságában testet öltő regionális irodalmi nyelviség-hez kötődik, amely a horvát nyelvterületek barokk irodalmának egyik fontos vonulata. Ez a barokk irodalom nem a Gundulić életművében tetőző, s az európai fejlődéshez szorosan igazodó, társadalmi tartalmakat hordozó dalmáciai változat, hanem az, amelynek szellemi forrásvidéke leginkább az osztrák barokkban keresendő, s amely a Zágráb és Varazsd közötti tájak szellemiségét jelentette a XVII., de jórészt még a XVIII. században is. A horvát barokknak ez a változata egyszerre volt a feudális világ szellemi bástyája, s a népi jellegű (tehát a kaj dialektust követő) irodalmi nyelv kiteljesítője. Olyan nyelvi bázis, amely forrásértékűvé azáltal lett a XX. század költője számára, hogy folytonossága a romantika idején megszakadt — Krleža szavai szerint — „...mindenfelől sebeket kapott, össze-vissza törődött és perforálódott... nyelvi rejtvényt képvisel...”, de épp ebben a formában lett „...alkalmas arra, hogy a líra egyik legnehezebb témáját lehessen kifejezni... segítségével, ez pedig a forradalmian irányzatos jelszavak témája, amelyet valódi, úgynevezett autentikus lírai eszközökkel mondunk ki”. Krleža számára ez a nyelvi anyag lett az archaizálás esztétikumot hordozó eszköze, olyanformán, ahogyan Adynál a Károli Biblia és a kuruc költészet nyelvezete.